

JUNIOR SECONDARY CERTIFICATE

THIMBUKUSHU FIRST LANGUAGE

1111/1

PAPER 1 Reading and Directed Writing

2 hours

Marks 60

2018

Additional Material: Answer Book

INSTRUCTIONS AND INFORMATION TO CANDIDATES

- Write your answers in the Answer Book provided.
- Write your Candidate Number and Name in the spaces on the Answer Book.
- Write in dark blue or black pen.
- Do not use correction fluid.

- Answer **all** questions.

- Pay attention to spelling, punctuation and sentence structure.
- The number of marks is given in brackets [ ] at the end of each question or part question.

MARAWERO NOMAPATHWERERO KWAMUHATI KUMAKONAKONO

- Tjange mahuthero ghoye muMbapira dhoKuhuthera edhi hana tapa.
- Tjange Nomora dhaMuhati Kumakonakono noDina paMbapira dhoKuhuthera.
- Tjange nokatjangitho kothinadiwiru ngambi kokeru.
- Wa rughanitha thidingununithe thomeyu-meyu.

- Huthe mepwero **ghomaheya**.

- Thotere kumashashero, yitoyadimukitho nomarongathaneno ghoyighamba.
- Mapenda gha pwa kutura mutuhaki [ ] kughuhura ghokehe dipwero ngambi mutara ghodipwero.

This document consists of 7 printed pages.

Republic of Namibia

MINISTRY OF EDUCATION, ARTS AND CULTURE

MUTARA A

Toye thiwana ghu dheghetera thitoyamingwa ethi thi di kwishi no huthe mepwero agha hana ka kwipura.

Thitoyamamingwa A

Ghuparo Wetu

Hambukushu pakare-kare ha tungire muMbunda. MuMbunda mbadi mwa karire yitora, eshi ha kone kughura mo yivata, yidya noyirughanitha yopamadhiko ghawo. Tu yende tu kengurure edi ha parire oku wo ne mbadiko yitora yira pañanyi.

Katughuru ghomuMbukushu mbadi gha karire noyivata mwene. Yivata yendi ya karire mupunda pithagho no karo aye ne dipumbapumba vene mbadi ya karire ko yikaghushu ngambi ngepi ghana kurenga kufu.

Mbuyama ghomuMbukushu ye ne nga vatanga yiyonga, matheka, mapi, mande, mashukeka nohamweya ne kupoha yihiho yongodhi dhomushosho no kupaka po dimburundu. Pakare mbadi kwa karire matuku endi mahutji. Yiyonga nga ha yi vatanga kumaghuru ghawambuyama pofotji nomatheka. Ayo ne nga ha yi wananga ngeshi katughuru wendi ha yendi kudjwayini gha kona ka tuma diywi kwadidhiko dyendi eshi gha tume kashambo kendi kothinde-thinde, thitambo ne gha ka kengere po eshi papi dhina hurera mituto dhadidhiko dyendi dha yonda endi dhanuna, no kudhirikanyitha keho nomatheka.

Pakashuruka katughuru wendi gha kona keya keho noyiyonga nomatheka. Mbuyama gha kona kuna twara koyu gha dimuka kuyidhinga gha kudhingere pofotji nomatheka. Ayo ne nga ha yi vateranga vene yoghufughuri.

Mapi ne kumunyuka. Ngeshi ghana fu ne kokumwandhurura no kumupayaghura. Ghana kumutapa kwambuyama wendi gha fume thinda no kutura ko yipako.

Nga ha takanga mahonyi ghomwe ghu kare muhanga ha tendithe ko mande, yipako noyimweya kengeya.

Yipako ne yo nga ha turanga pamamapi ghawambuyama ha moneke ghufughuri thikuma. Apa hana shwagha hanu muMbunda, pakuna kuma kuyitora ne waheya hanana yi shutura shimengwa mukuru Diñofu paMayara yo ghanana fu nayo, waheya ne hana kutjindjere muyitora.

Kehe munu gha nyanda kukara noyirughanitha yendi padidhiko dyendi. Nawo nga ha karanga noyirughanitha yawo yokumapya mudighumbo noyokushanitha mumuthitu. Mumaghumbo ghawo mwa karangire turonga tokudyera, makopi ghokunwitha, tukere, tundimbe tokuvetitha meyu notukote, ene yinu yi ne mbadi ya kupitura yira kenge yi tuna kurughanitha pashadyarero. Turonga, tukere nomakopi ne toyitondo nga ha yuwanga. Shime kukona karo ghu ka wane karonga ngambi kandimbe aka ha tenditha noghuma. Tukote ne nga ha tu rukithanga nomuhonyi nombare. Ghuma gho ne kughumba mbadi wa kughuruka.

Nawo karo nga ha dimanga, ene wo ne mbadi nomahove. Yimuna ne ha karire nayo, ene mbadi ha karire noyikekere endi matarakita. Awo ne nga ha dimanga nomatemo ghokufura. Kupi keho nga ha wananga matemo noyimweya kengeyo?

Hakangondo ne dyodiko edi dya yuka eshi hohakakufura mangondo ha tende yikuvo. Muve ne wa kara nomatapa ghomarudhi. Kathira ne matapa ghomakihu nodirungurungu ne matapa ghomungwa. Mangondo ne kughafura pamatapa ghorudhi rumwe romawe. Agho kughakoferera kate kupya kumudiro pakupora ne thikuvo. Ogho matapa ne nga ha gha turanga padiyundo no kugha vukuta ghuthiku ghoghuheya kate gha kutjindje thikuvo no kufura po kehe thi hana himi.

Kathira ne matapa ghomakihu. Ako ne kukatenditha yirughana yoyingi.

Yiyendera ne mbadi ha karire nayo. Pamuve vene nga ha yenderanga. Ngeshi kokayenda ghana kuyenda ne kuyenda ghu rara mumaghumbo ghawandambo kare mbo gha ka kume oku ghana tamba. Fumu naye dyo nga yendanga nawapikendi ene murongerero wendi ne kughushimba tunda dighumbo yenda dighumbo kare mbo gha ka kume oku ghana tamba. Dina dyomurongerero wendi ne wakushimba.

Awo ha parire mukudima. Ngeshi mbadi ghana roko mvura ghomwingi ne kuparera vene mughuyambi nomughushuka. Ghuyambi ne kushana yiyama noyimweya kengeyo. Ghushuka ne kushukaghuka kumbuyo yira: shi, ngongo, mavoyo, mundu noyimweya kengeyo.

Nawo nga ha korwanga, ene mbadi kwa karire yipangero. Nga ha kupanganga hathinda kutwara muyikorwa eyi hana kukorwa. Ngeshi ngwengu ne nga ha pagheranga po ngombe ha mu yambe oyo mukatjitju wapo. Kehe yikorwa ya karire noghuwanga wayo kutunditha ko TB no HIV. Paghufupi ne ngo yoyo vene, ene yingi ya kara muthitjo thetu.

Thirughana 1

Huthe mepwero **1 – 6** agha ghana ka randa ko. Tjange ngenyu nomora dhodipwero nodihuthero dyoghuhunga. Thitamenedhi **1 C**.

1 Katughuru ghoMbukushu nga vatanga

- A yiyonga.
- B mande.
- C yihiho.
- D mupunda.

[1]

2 Mahonyi ghomwe nga ha gha

- A vetanga.
- B dimanga.
- C takanga.
- D nwanga.

[1]

- 3 Hambukushu nga ha vetanga meyu mutundimbe to...
- A yitondo.
  - B ghuma.
  - C matapa.
  - D yikuvo. [1]
- 4 Tukote nga ha
- A tu mbanga.
  - B tu yuwanga.
  - C tu rukanga.
  - D tu ponanga. [1]
- 5 Pakare ne nga ha dimanga...
- A muhurutu.
  - B noyikekere.
  - C nomahove.
  - D nomatarakita. [1]
- 6 Awo nga ha yenderanga
- A muwato.
  - B pamuve.
  - C muyireyi.
  - D mumatarakita. [1]
- [6]

Thirughana 2

- 7 Tjange **Kemo** ngambi **Mbadikemo** kuyighamba yino kwishi
- (i) Yivata yawambuyama mbadi ya karire muyitora. [1]
- (ii) Katughuru ghoMumbukushu nga vatanga thiwana mamburundu. [1]
- (iii) Pakare-kare kwa karire matuku nomahutji. [1]
- (iv) Mapi ne nga ha mu nyukanga. [1]
- (v) Hakanyime nga ha furanga yikuvo. [1]
- (vi) Katughuru ghoMumbukushu nga dyeranga paturonga. [1]
- [6]

Thirughana 3

- 8 (a) Yinu munye eyi nga ha rikanyithanga mituto dhawambuyama wawo? [1]
- (b) Diko munye edi nga di furanga mangondo? [1]
- (c) Toye ko yinu yiwadi eyi nga ha vatanga hambuyama. [2]
- (d) Tape mena mawadi ghomatapa agha ghuna toyo muthitoyamingwa. [2]
- (e) Toye ko yinu yiwadi eyi nga ha wananga kumahonyi ghomwe. [2]
- [8]
- [20]

MUTARA B

Toye thiwana ghu dheghetera thitoyamingwa ethi thi di kwishi no huthe mepwero ogha ghana ka kwipura

Thitoyamamingwa B

Yikorwa yoKathira

Mumayuwa ghano tuna kupara, kehe kuno sho pirukere muKavango ngambi muditunga dyodihe dyaNamibia ghuna ka yuva hanu hana kughambaghura yoyikorwa yokathira. Ghu shwaghe panunda dhoditunga namo karo ghuna ka yi yuva. Kathira ne yikorwa munye napo? Atho ne ruthipa oru rwa pemukanga mudyango dyaro pamurandu ghomakurimbo ghongandji ghomuyirama yamunu. Aro runa kupara pangcamu dhothipa dhiya dhodhiwawa. Yoyishi nadho kuna kuwana manyinga kuthipa dhiya dhina kurughana thiwana. Thipa dhi dhina remana mbadi karo dha kona kukara mudyo kuyirama yamunu, ene kupara yira kamugcara no kureta thiponga kughundjewa-ndjewa wamunu.

Yikorwa yokathira yina vuru thikuma mwawakamadi nawakafumu. Wingi wawanu ha yi wa panga pakuyiteta, ene hamweya kughamba eshi yawahukeranga karo. Tweru twa yi tethumuka thikuma no twa tawa eshi kuteta ne ghoghuwanga wa ka hura ko gho kuyipangitha, ene mbadi twa tandha kumihingo dhimweya dhokukona karo ka kutha mu kuredhera po merukero. Tango tu kengurure eshi yinu munye ya retedheranga po yikorwa yokathira muyirama yamunu.

Yimwe eyi ya ya retedheranga po kathira ne yino yina ka randa ko: kudhamuna thinu thothiremu thikuma oku owe mbadi ghuna kuroghithera pakuhethera thiwana. Muhingo ghuya kuningitha thipa dhi remane pamurandu ghomuremenena no dhina kuvituka dhi tunde padyango dyadho. Pamweya kuyiretedhera po yikorwa yo kuyeyuka manyinga. Ngeshi ha gha yeyuka manyinga ruthipa runa kupayuka. Yinye ghuna kumona? Thipapero tha kona kupayuka ngambi thina kundjumburuka. Ruthipa naro kemo. Ghukukutu munye sha taterere munu oyu gha di nokathira?

Yikorwa yokathira kurandatera ko yino: ghupu manyinga muyirama, kangiri ghomuyihoye, dira dishighumu noyimweya yokukona kupagha munu. Ghupu manyinga muyirama kureta mandhingwe, kukukuteranga pamudyu no kuyonda kokotjo-kotjo kate kuyenguka, ngeshi mbadi ghana wana wangu maghamweno. Kukona kuyipanga ndi?

Dihuthero ne eshi kukona kuyipanga mumihingo dhino: kuhungumana pameyu ghomaghenyu agha hana tura kamungwa kokurikanya. Kukona kuyitenda ghure ghoyivike yongandji kate ka mona makutjindjo. Kurughanitha ghuwanga ghokukushwameka oghu ha tapanga kuyipangero. Wa kona kushagheka kudya thikuma nandungu kukona kufuwerera kughukukutu. Mbadi wa kona kukunyanya ngeshi kuna kuyuwa, kukona thi tape thikuma. Kutokora ghu wane nganga mwene gha thi tete, ene gha kona kukara oyu gha yi kuhongera mu ka dhira ka reta ghurema ghushokuru. Rutetitho rumweya ka ningitha yi ka kuhukere karo wangu-wangu. Makandaneno mudyo thikuma mbadi yira wa kuyitaterera yiye.

Mayira ghamweya ghokukandana po yikorwa yokathira. Ngeshi kuna kudhamuna thothiremu, hethere tango thikuma ghu dimukithe yipo yoye yi tambure muremenena ghu dhira kureta po thiponga. Nwe meyu ghomengi ghokukuma kumariteri mawadi mudiyuwa. Meyu kuredhupitha yirughana yomahina ghomuyirama no kwingipitha manyinga. Mbogho dhakwoko.

Kuna kengurura yikorwa yokathira eyi yina yerana mukaye kokahe. Kathira ne ruthipa oru rwa remana no kuredhera po thiponga kughundjewa-ndjewa wamunu. Kukona kuyipanga nomeyu ghomayenyu kutwara edi yi di kuwiru ngambi noghuwanga ghokukushwameka. Thothikuru po ne eshi makandaneno mudyo thikuma kupitakana kupanga. Yereke kukutha yinu yino.

(Pangamu dhaChristine Haingura: Muthetamara)

Thirughana 1

- 9 (a) Yikorwa munye eyi ghuna toyo muthitoyamingwa thi? [1]
 (b) Thinu munye ethi tha retedhera po yikorwa yi? [2]
 (c) Kwawadye oku yina vuru nongepi edi ha yi panganga? [3]
 (d) Yinu munye ya retedheranga po yikorwa yi muyirama yamunu? [3]
 (e) Ghukukutu munye sha kare nagho munu oyu gha di noyikorwa yi? [3]
 (f) Tape ko yinu yihatu edi gho kukona kupanga yikorwa yi. [3]
 (g) Mayira munye ghamweya ghokukona kukandana po yikorwa yi? [3]
 (h) Yinye yina kutongora yino “Mbogho dhakwoko”? [2]

[20]

Thirughana 2

- 10 Owe ne yowe ghumweya gha remekire nganga ghomwuru, apa gha kutetire kathira nokavemba. Hakathipangero hana kupa ruvedhe ghu tjwathanithe ghuyi noghuwa ghokuteta kathira kumitara dhiwadi kuthipangero nokwanganga ghothiru. Tjange keho thighamba thoye ghu tjwathanithe awa ha pira kuyidimuka.

Mañando ghoye gha kume ku **150 - 200**.

[20]